

By writing the article we used such methods as historical, chronological and comparison.

It has been summed up that the wealthy people played a primary role in the process of primitive accumulation of capital in Dnieper Ukraine of the 19th century.

Keywords: capital, Dnieper Ukraine, profit, source of capital, investments, usury.

Одержано 2.03.2017.

УДК 930.25 (477.46) «192/193»

Анна Карпань
(Переяслав-Хмельницький)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ НА ЧЕРКАЩИНІ У 1920–1930 рр.

У статті висвітлюються тенденції розвитку архівної справи на Черкащині у 20–30 рр. ХХ ст. Автором використано принципи історизму, системності та наукової об'єктивності.

Проаналізовано розвиток архівної справи на першому етапі архівного будівництва на Черкащині, який припадає на 1919–1938 рр. Простежується історія Черкаського архіву з 1 квітня 1919 р., коли з метою виявлення, реставрації та охорони архівних документів було створено бібліотечно-музейну секцію. Паралельно із заснуванням бібліотечно-музейної секції в Черкасах був відкритий Народний будинок культури, до складу якого увійшов і Центральний народний архів, що зберігав краєзнавчі документи. Доведено, що архівні установи Черкащини відіграли важливу роль у розвитку історико-краєзнавчої діяльності регіону.

Ключові слова: архівні установи, Черкащина, архівне будівництво, окружні архіви, архівні управління, архівна справа.

В умовах доби незалежності України відбувається посилення інтересу до історії, культури, подій минулого, історичних пам'яток країни. Вивчення історії рідного краю спонукає до формування національної самосвідомості, патріотичного виховання, збереження історичної пам'яті народу. Важливим чинником для дослідження та вивчення мікроісторії виступає історичне краєзнавство, вивчення та пропаганда регіональної історії. За останні десятиліття спостерігається активізація краєзнавчої роботи в суспільстві, що є закономірним явищем наукового та культурного життя нашої держави.

Метою статті є висвітлення та аналіз тенденцій розвитку архівної справи на Черкащині у 1920–1930 рр., оскільки у 1919 р. був створений Народний будинок культури, до складу якого увійшов Центральний народний архів, а в 1938 р. було завершено збір документів та підготовка їх до опису.

Важливе значення для дослідження історії та становлення архівних установ на Черкащині мають матеріали Державного архіву Черкаської області, котрі містять інформацію з історії архіву.

Радянська історіографія проблеми представлена працями О. Водолажченко, В. Барвінського, В. Романовського, Ф. Герасименка, А. Грінберга, Д. Пількевича, С. Щедриної та О. Мітюкова. Архівісти О. Водолажченко та В. Барвінський у статті «Короткий нарис історії архівної справи та діяльності Укцентрархіву за 1924» проаналізували становище Укцентрархіву станом на 1924 р. Праця «Нариси з архівознавства: історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» В. Романовського присвячена теорії та методиці архівознавства та містить інформацію про історію архівної справи на території України. Архівіст Ф. Герасименко в праці «До історії архівної справи на Полтавщині» відтворює основні етапи розвитку архівної справи

в регіоні та Україні. А. Грінберг проаналізував стан і розвиток архівної справи у період становлення радянської влади та громадянської війни у праці «Архівне будівництво на Україні в період іноземної інтервенції і громадянської війни (1918–1920)». Д. Пількевич у праці «40 років радянського архівного будівництва на Україні» розглянув історію архівної справи в Україні з часу створення перших архівів, зокрема і в регіонах [7, с. 3]. О. Мітюков у праці «Радянське архівне будівництво на Україні 1917–1973» висвітлив історію та розвиток архівної справи на території України в період радянської влади. Але до історіографії радянської доби варто ставитися критично, оскільки радянські історики та архівісти переважно ідеологічно заангажовано, необ'єктивно висвітлювали історію архівної справи на території України [7, с. 3].

Сучасна історіографія репрезентована працями Г. Боряка, К. Климової, І. Матяш, Н. Московченко, Г. Папакіна, Н. Павловської, Ю. Прилепішевої, Н. Христової, у яких міститься інформація про розвиток архівної науки, освіти, періодики, довідкового апарату архівів і рукописних відділів бібліотек держави [7, с. 3]. Г. Боряк у монографії «Національна архівна спадщина України та державний реєстр» висвітлив теоретико-методологічні проблеми актуалізації великих масивів архівних документів, пов'язаних з історією, наукою та культурою України. І. Матяш у праці «Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія» вперше в українській історіографії дослідила історію архівної періодики в Україні 1920–1930 рр. Також у монографії І. Матяш «Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років» містяться згадки про роботу архівних кореспондентів Черкащини та участь черкаських архівістів у підготовці періодичних видань [7, с. 3]. Окремо варто виділити публікації С. Кононенко, яка вперше здійснила спробу встановити основні етапи розвитку архівної справи на Черкащині та окреслити мережу архівних установ [7, с. 3]. Однак регіональні особливості розвитку архівної справи в Україні та історія архівної справи на Черкащині потребують детальнішого вивчення та дослідження.

Черкащина – регіон із багатовіковою та багатою історією, де яскраво відслідковуються всі формації суспільного розвитку, починаючи з найдавніших часів. Це підтверджують наукові дослідження, знахідки археологів та істориків, а також археологічні матеріали, котрі повідомляють про розвиток первісного суспільства, виробничі відносини та культуру наших далеких предків на території Черкащини [6, с. 129].

Важливе місце для вивчення історії рідного краю належить Державному архіву Черкаської області – важливому джерелу пізнання подій минулого.

Державний архів Черкаської області містить важливі документи для вивчення регіональної історії та краєзнавства, що надає можливість дослідити та увести до наукового обігу нові факти й архівні джерела.

Становлення першого етапу радянського архівного будівництва на Черкащині припадає на 1919–1938 рр. і характеризується створенням мережі архівних установ.

Розвиток архівної справи на Черкащині у 1920-х рр. проходив у складних умовах становлення радянської влади на Україні в період громадянської війни, що завдало істотних збитків архівним документам. Багато архівних матеріалів було знищено під час воєнних подій, а цінні – вивозилися до інших міст, часто використовувалися без належної експертизи як паперова сировина.

Так, Постанова від березня 1919 р. Черкаського повітового Комісаріату народної освіти повідомляла: «Всі приватні, громадські і урядові архіви переходять під безпосередній контроль Комісаріату» та «купівля-продаж документів їх довільна передача не дозволяються» [2, арк. 12]. Від 1 квітня 1919 р. при позашкільному підвідділі Черкаського повітового відділу народної освіти з метою виявлення, реставрації та охорони архівних документів та архівів створено бібліотечно-музейну секцію [2, арк. 12].

Паралельно із заснуванням бібліотечно-музейної секції було відкрито у Черкасах Народний будинок культури. До його складу увійшли Народний музей імені Т.Г. Шевченка, Центральний народний архів і Центральна народна бібліотека. Будинок культури був розміщений за адресою вулиця Парадна, 21, у приміщенні, де раніше знаходилося міщено духовне училище. Архів розмістився у флігелі, котрий був лікарнею училища [2, арк. 7]. Постановою колегії Черкаського повітового відділу народної освіти від 15 квітня 1919 р. першим завідувачем архіву було призначено Л. Щербину [2, арк. 18].

Головним завданням архіву стала концентрація архівних документів ліквідованих установ царського уряду. Першими матеріалами, що надійшли до архіву, були документи Черкаської міської управи за 1800–1910 рр., інспектора народних училищ третього району Київської губернії за 1900–1917 рр., повітового комісара Тимчасового уряду за 1917 р. та інших ліквідованих земських, судових, поліцейських установ [8, с. 44].

Після закінчення концентрації архівних матеріалів ліквідованих установ передбачався перегляд їх особливою колегією з метою розв'язання питань їх подальшого зберігання, адже «підлягатимуть зберіганню лише ті документи, які мають історичну, побутову та соціальну цінність» [3, арк. 8].

Свідченням про піклування та збереження на Черкащині архівних документів є протокол засідання Канівського повітвиконкому, на якому вирішено «створити комісію для перегляду всього Ходорівського волосного правління з 1861 р. по 1907 р. із метою вибірки всіх цінних в історичному відношенні документів» [1, арк. 31].

Про піклування за збереження документів з історії рідного краю свідчить поступове створення на території Черкащини мережі архівних секцій, комісій і архівосховищ. Підтвердженням цього є те, що у травні 1921 р. на засіданні Золотоніського повітвиконкому було ухвалено рішення про створення постійно діючої архівної комісії повіту з метою здійснення обліку та збереження документів [4, арк. 42, 44].

Значні зміни в архівне будівництво принесло створення у квітні 1924 р. окружних архівів в Умані, Корсуні, а з жовтня – у Черкасах. Директором було призначено Ю. Узембло. Окрім посади директора згідно штатного розпису були передбачені посади архіваріуса та інспектора. Завданням окружних архівів було здійснення реєстрації архівних фондів установ і комплектування державного архівного фонду. Станом на 1924 р. у Корсунському окрархіві нараховувалося 40 фондів, а у Черкаському зберігалися й друковані матеріали, окрім архівних [8, с. 45].

З метою збереження документів, їх відбору окружними архівами проводилося інспектування архівів діючих установ. Для покращення даної роботи Уманським окружним виконавчим комітетом від 11 листопада 1925 р. було прийнято постанову про «Про охорону архівних матеріалів» [5, арк. 154], яка, окрім того, що не лише визначала завдання та строки їх виконання державними, кооперативними та громадськими установами, а й окреслювала організаційно-методичні заходи, проведення яких забезпечувало виконання постанов уряду про охорону архівів. Аналогічні постанови були прийняті й іншими організаційними виконавчими комітетами. Організації зобов'язувалися надавати інформацію про наявність у них документів у лінійних метрах при їх збереженні на стелажах, а у випадку, коли вони не розібрані й не укладені на стелажі, – в кілограмах. Було розроблено інструкції щодо впорядкування документів та їх передання до архівних установ та окружних архівів [8, с. 45].

До 1926 р. в Уманському та Черкаському окружних архівах нараховувалося 224 архівні фонди, а у 1927 р. лише у Черкаському – 327. У тому ж році архівом було організовано першу виставку архівних матеріалів, які були присвячені подіям 1917 р.

У зв'язку з ліквідацією округів у вересні 1930 р. на базі окружних архівів були створені місцеві архівні управління при міських радах. Вони керували архівною

справою у містах та районах колишніх округів. На території Черкащини було створено Уманський і Черкаський місцеві архіви, а у 1932 р. на їх базі – історичні. У районах було створено мережу архівних установ, яка включала районні та міські архіви з перемінним складом документів. Таких архівів на території сучасної Черкаської області було 30 [8, с. 45]. Комплектування архівів у 1930-х рр. проходило за рахунок архівних документів ліквідованих установ. Систематичне поповнення архівного фонду надало можливість створити багату документальну та джерельну базу з історії Черкащини.

Таким чином, дослідження особливостей становлення та розвитку архівної справи на території Черкащини є важливим регіональним компонентом історичної науки, що надає можливість вивчати історичне минуле регіону. Становлення архівної справи на Черкащині відбувалося у складних умовах утвердження радянської влади на Україні та громадянської війни, що завдало істотних збитків архівним документам. Багато було знищено під час воєнних подій, цінні ж – вивозилися до інших міст, використовувалися без належної експертизи як паперова сировина.

На першому етапі, що припадає на 1920-ті рр., комплектація архівів Черкащини відбувалася за рахунок документів ліквідованих установ. Поряд з роботою працівників державних архівних установ значну роль відіграли колекціонери й архівні кореспонденти, які теж займалися збиранням цінних документів. Основним напрямом діяльності архівних установ Черкащини в 1920–1930 рр. було збирання архівних документів, систематизація та організація їх зберігання. З переходом архівних установ у підпорядкування НКВС УРСР у 1939 р. був значно обмежений доступ до архівної інформації, що справило значний вплив на їхню діяльність. У цілому, архівні установи Черкащини відіграли важливу роль у розвитку історико-краєзнавчої діяльності регіону, тому що документальна база партархіву щорічно поповнювалася не тільки документами, котрі надходили від партійних і комсомольських органів, але й за рахунок виявлення документів з історії регіону в інших архівних установах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). Ф.Р 104. Оп. 1. Спр. 3. 31 арк.
2. ДАЧО. Ф.Р 150. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2; 7; 12; 18.
3. ДАЧО. Ф.Р 150. Оп. 1. Спр. 7. 8 арк.
4. ДАЧО. Ф.Р 546. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 42,44.
5. ДАЧО. Ф.Р 2125. Оп. 1. Спр. 3. 154 арк.
6. Клименко Т.А. Документи державного архіву Черкаської області як джерельна база краєзнавчих досліджень // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2003. Т. 9. С. 129–133.
7. Клименко Т.А. Розвиток архівної справи на Черкащині (1919–2000 рр.): автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. «Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства Державного комітету архівів України». Київ, 2004. 18 с.
8. Кононенко С.І. Історія архівної справи Черкащини: основні етапи // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 1998. Т. 3. С. 44–46.

REFERENCES

1. Derzhavnyy arkhiv Cherkaskoyi oblasti (DACHO). F.R 104. Op. 1. Spr. 3. 31 ark.
2. DACHO. F.R 150. Op. 1. Spr. 2. Ark. 2; 7; 12; 18.
3. DACHO. F.R 150. Op. 1. Spr. 7. 8 ark.
4. DACHO. F.R 546. Op. 1. Spr. 113. Ark. 42; 44.
5. DACHO. F.R 2125. Op. 1. Spr. 3. 154 ark.
6. Klymenko T.A. Dokumenty derzhavnogo arkhivu Cherkaskoyi oblasti yak dzherelna baza krayerznavchykh doslidzhen // Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv, 2003. T. 9. S. 129–133.

7. Klymenko T.A. Rozvytok arkhivnoyi spravy na Cherkashchyni (1919–2000 rr.): avtoref. dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.06 – istoriohrafiya, dzhereloznavstvo ta spetsial'ni istorychni dystsypliny. «Ukrayinskyy derzhavnyy naukovy-doslidnyy instytut arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva Derzhavnoho komitetu arkhiviv Ukrayiny». Kyiv, 2004. 18 s.

8. Kononenko S.I. Istoriya arkhivnoyi spravy Cherkashchyny: osnovni etapy // Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva. Kyiv, 1998. T. 3. S. 44–46.

Karpan A. Trends of development of archiving on Cherkasy region in the 1920–1930's.

This article highlights trends of archiving on Cherkasy region in 20–30's of XX century.

The author uses the principles of historicism, systemicity and scientific objectivity.

The development of archiving on the first stage of archive building on Cherkasy region in 1919–1938 of XX century was analyzed. It is traced the history of Cherkasy archives from the 1 April 1919, when with the purpose of identification, protection and restoration of archival documents were created library and museum section. In parallel with the foundation of library and museum section was opened People's Palace of Culture in Cherkasy region, which contained also Central folk archive where the documents from land history received. That's why archival institutions of Cherkasy region played an important role in development of historical and regional activities of the region.

Keywords: archival institutions, Cherkasy region, archival building, district archives, archive management, archiving.

Одержано 3.03.2017.

УДК 94(477.8:438):329.7-053.67:37.014«1920/1930»

Сергій Ільчишин
(Київ)

УЧАСТЬ ЮНАЦТВА ОУН В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ОСВІТУ ТА ШКОЛУ У П РЕЧІ ПОСПОЛІТІЙ

У статті аналізується діяльність Юнацтва ОУН у боротьбі за національну освіту на Західній Україні в міжвоєнний період.

Метою статті є вивчення всіх аспектів боротьби Юнацтва ОУН проти польської влади за українську освіту. Прагнемо детально розглянути цю боротьбу на теренах Тернопільського, Волинського, Львівського та Станіславського воєводств у міжвоєнний період, реакцію польської влади на акції ОУН у сегменті шкільництва, охарактеризувати польське шкільництво на зазначених теренах як чинник та каталізатор боротьби ОУН.

Дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системного аналізу фактів і подій.

Важливим пізнавальним і практичним значенням даної публікації виступає систематизація діяльності Юнацтва ОУН, його осередків, гуртків та організацій, їхніх ідей та заходів, показ боротьби за культурно-освітні права українців на західноукраїнських землях та основних шляхів поширення і практичної реалізації ідеології ОУН серед молодіжних організацій, їхнього місця в розвитку українського шкільництва у Польщі 1931–1937 рр.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні методики та методів патріотичного виховання школярів, юнацтва та молоді, що використовувались ОУН для виховання національно свідомої молоді, формування патріотичного державницького духу, любові до Батьківщини, поваги до батьків, рідних та оточуючих.

Ключові слова: ОУН, молодь, українська освіта, плебісцит, маніпуляція, влада, Шкільна акція, спротив, Юнацтво ОУН, полонізація освіти.

Юнацтво як структурний підрозділ ОУН було носієм української національної ідеї. Саме українська молодь стала до боротьби за національні, культурно-освітні, релігійні права українців у П Речі Посполитій в міжвоєнний період. Діяльність